



# Schutters in Schoonhoven 1300-1581. Een bijdrage aan hun geschiedenis vóór 1400

De schutters 'leven' in Schoonhoven. In de Grote kerk hangt een meters-hoog 'schuttersbord' uit 1613 (afb. 1). In het stadhuis staat hun schutterskist en hangen hun vaandels. In het Nederlands Zilvermuseum prijkt op zaal de verguld zilveren 'Jacobakraag' van de Oude schutters uit circa 1475-1490.<sup>1)</sup> Ook de verguld zilveren schutters-keten 'de kleinere van de busschieters' of 'kloveniers' uit 1475-1495 is in het Zilvermuseum aanwezig (afb. 2).<sup>2)</sup> En niet als minste, het Schoonhovense Doelenplein en het daar staande Doelenhuis uit 1779 danken hun naam en bestaan aan de schutters.<sup>3)</sup>

Minder levendig zijn de nog aanwezige vier schietgaten in de eerste geleding aan de westzijde in de toren van de Grote kerk uit ca. 1375 (afb. 6). Zo ook de ijzeren stangen in de schietgaten in het restant van de stadsmuur uit ca. 1325 aan de huidige Weergang (afb. 8). De vroegste geschiedenis van de Schoonhovense schutters is echter in nevelen gehuld. Aan de hand van met name de 'Bloise Rekeningen' uit de periode 1357-1397, het *opus magnum* van stadgenoot Hennie Verhoef, worden de tradities, privileges, financiën, bestuur en 'de doelen' van de Schoonhovense schutters uit voornamelijk de 14de eeuw met dit onderzoek aan het licht gebracht.<sup>4)</sup> De 'so what' vraag sluit dit artikel af.

Afb. 1 Schuttersbord in de Grote Kerk te Schoonhoven, blijkens opschrift anno 1613. Boven het tekstbord, het wapen van Prins Maurits, gekroond, drie fleurons, en uitkomend een oranjeboom met afgezaagde tak. Ter weerszijden de wapens van de Lande van Blois en van Schoonhoven. In cartouche: 'Tandem Fit Surculus Arbor', vertaling 'Eens wordt de stek een boom', de lijfspreuk van Prins Maurits. Daaronder in medaillon een voetboog met twee 'bouten' (stompe pijlen). Onder het tekstbord, in ovaal cartouche twee gekruiste doelroeren, op de kruising beladen met één vuurijzer. In de top '1613'. Onder het cartouche, een helm met een zwerm bijen en de wapenspreuk (rondom): 'Vrede is des oorlochs eynde'.

Lit.: H.C. Bultman (samenst.) *De grote of St. Bartholomeuskerk te Schoonhoven* (2. Schoonhoven 1979, 15-17); A. van der Lem, 'Dutch Revolt', Uni. Leiden, <https://dutchrevolt.leiden.edu> (ger. 25 juli 2021). Foto RKa.

- 1 R. Kappers, 'De hoofdschakel van de zilveren Jacobakraag, schutterskraag van Schoonhoven, vergelijkend onderzocht' *Zilver Histograaf Schoonhoven* 4 (2024) 13-25.
- 2 Idem, 'De kleinere van de busschieters'; nog een schuttersketen in Schoonhoven, *Zilver Histograaf Schoonhoven* 5 (2025) 17-29.
- 3 P.A. Hendriks e.a. (red.) *Schoonhoven en Nieuwpoort*, Stedenatlas nr. 5, (Delft 1990) 47; C.L. van Groningen, *De Krimpenervaard* (2. Zwolle 1996) 120-121.
- 4 Opgave van de systematisch onderzochte Bloise Rekeningen zie bijlage 1. Systematisch onderzoek: de digitale bestanden zijn doorzocht op trefwoorden 'schutt, scutt, doelen, boomgaard, roc, scutroc', en varianten.



**Afb. 2 Verguld zilveren schuttersketen van Schoonhoven, sinds 1938 bekend als ‘de kleinere van de Busschieters’. Binnendiameter 14 cm. Gewicht inclusief vogel 226 gram.**

Foto Rob Glastra, 2003.

## EERDERE ONDERZOEKEN

Visser besteedt in zijn dissertatie in 1964 aandacht aan twee schuttersdoelen: de ‘nieuwe doelen’ ten oosten van de Stinkvliet en de ‘oude doelen’ aan de singel langs het Hofland. Deze laatste zou in het laatste kwart van de 14de eeuw (na 1368) zijn aangelegd.<sup>5)</sup> Het terrein ten oosten van de Stinkvliet beeldt Visser af op zijn figuur 12 als ‘Doelen’ in het midden van de 16de eeuw.<sup>6)</sup> In de stedenatlas ‘Schoonhoven en Nieuwpoort’ uit 1990, wordt verwezen naar de plattegrond van Guiciardini waar het doelenterrein ‘in detail’ wordt weergegeven alsmede naar de kaart van Van Deventer waar dit Doelenterrein ook op voorkomt.<sup>7)</sup>

In 1988 wordt in boek en tentoonstelling *Schutters in Holland*, in groter verband kort vergelijkend aandacht besteed aan de Schoonhovense schutters. Het

accent ligt daar op de 16e en 17e eeuw. Met ook hier aandacht voor de Jacobakraag (afb. 3) en het Doelenhuis (afb. 4).<sup>8)</sup> In 1994 verscheen een dissertatie van Knevel over het ontstaan en de ontwikkeling van de schutterijen in Holland waarin Schoonhoven kort wordt genoemd.<sup>9)</sup> In de cursus ‘Schoonhovologie’ vanaf 2011, komen de schutters jaarlijks aan bod in relatie tot de militaire geschiedenis in Schoonhoven.<sup>10)</sup>

In ‘Stadsfinanciën en Stadsbestuur’ uit 2014 laat Ibelings zien dat er in 1518 totaal 244 schutters waren, verdeeld over drie schuttersgilden. Hij wijst op de kosten die de stad voor de schutters maakte en waarom (afb. 7). Zie ook hieronder.<sup>11)</sup> In ons omringende landen zijn studies gedaan door Crombie (2016) over schutters in Vlaanderen en door

5 J.C. Visser, *Schoonhoven. De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de middeleeuwen* (Assen 1964) 108, 154, 155.

6 Visser, *Schoonhoven*, figuur 12.

7 Idem. ‘Schoonhoven en Nieuwpoort’, in: Hendrikx e.a. (red.) *Historische stedenatlas van Nederland*, aflevering 5 (Delft 1990) 47.

8 M. Carasso-Kok, ‘Der stede scut. De schuttersgilden in de Hollandse steden tot het einde der zestiende eeuw’, in: Carasso-Kok, Levy-van Halm, *Schutters in Holland*, (Zwolle/Haarlem 1988) 13, 16-33, ald. 22 en 187, cat.nr. 11; R. Kappers, ‘De ware gedaante van de Jacobakraag, de 15de eeuwse schutterskraag van Schoonhoven’, *Zilver Histograaf Schoonhoven* 1 (2021) 116-131.

9 P. Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland 1550-1700* (Verloren 1994).

10 Historische Vereniging Schoonhoven, *Syllabus Cursus Schoonhovologie 1*, eigen uitgave, sinds 2011.

11 B. Ibelings, ‘Stadsfinanciën en stadsbestuur’, in: P. Niestad, R. Kappers, *Het leven in Schoonhoven. Geschiedenis van het bestuur van de stad* (Schoonhoven 2014) 100.





Afb. 3 'Jacobakraag', verguld zilveren schutterskraag van de Schoonhovense Oude schutters of Voetboog-schutters, 1475-1490. Foto RKa, bew. Rob Glastra.



Afb. 4 Sint Joris, schutspatroon van de schutters, in gevecht met de draak. Beeldsnijwerk in het timpaan van het Schoonhovense Doelenhuis, 1779, polychroom gelakt hout. Foto RKa.

Kreyenschulte (2017) over die in Nord-Münsterland. Irina Dudar verraste in 2024 met een dissertatie over 39 schuttersketens uit Keulen en omgeving inclusief negen bekende Nederlandse ketens waaronder de Schoonhovense Jacobakraag. De studie naar de ketens wordt door Dudar ingebed in de gebruiken en tradities van de respectieve schuttersgilden zover uit de literatuur bekend.<sup>12)</sup>

### BLOISE REKENINGEN 1356-1397: UNIEK VROEG ONDERZOEK MOGELIJK

Alle boven genoemde studies en uitkomsten spelen zich echter af ná 1400. De oudere bronnen zijn schaars en fragmentarisch. Men is voor de reconstructie van de vroegste geschiedenis van de Hollandse schuttersgilden normaliter volledig aangewezen op toevallig bewaard gebleven incidentele vermeldingen.<sup>13)</sup> Zo niet in Schoonhoven. Dank zij 'de Bloise Rekeningen' is serieel onderzoek vóór 1400 mogelijk naar de schutters van Schoonhoven: 1356-1397.<sup>14)</sup>

12 L. Crombie, *Archery and Crossbow Guilds in Medieval Flanders 1300-1500* (Woodbridge 2016); I. Dudar, *Krönen, Mehren, Weitergeben. Individualisierungspraktiken und Erinnerungssicherung auf spätmittelalterlichen Schützenketten (1450-1550)*, (Keulen 2024) 27-43; S. Kreyenschulte, 'Genese und Entwicklung des Schützenwesens im Nordmunsterland', in: *Nordmunsterland. Forschung und Funde*, Band 4 (2017) 137-195.

13 Knevel, *Burgers in het geweer*, 25.

14 Volledige titelbeschrijvingen van H.A. Verhoef en anderen, zie Bijlage 1. C.J. de Lange van Wijngaarden (1813), G.G. Calkoen (1911, 1913), A.A.M. Schmidt-Ernsthausen (1981, 1982), H.A. Verhoef (2009). Indien de transcripties van Hennie Verhoef gebruikt zijn, is de notatie 'VBR' (Verhoef Bloise Rekeningen), voor De Lange van Wijngaarden 'dLvW'. Zoektermen: schutt, scutt, doelen, boomgaard, roc, scutroc, en varianten. Het jaar 1581 is als begrenzing genomen.



Afb. 5 Eén deel, inv. nr. 51, van de 68 delen 'Bloise Rekeningen' in het Nationaal Archief in Den Haag. AGB inv. nr. 51, Rekening van Jan Tolnaer, kapelaan, 2 maart 1376 - 19 februari 1377. Foto Hennie A. Verhoef, 2016.



Afb. 6 Drie van de vier schietgaten in de toren van de Grote Bartholomeuskerk, eerste geleding, west, ca. 1375; inzet, detail. Foto's RKa, 2025.

### IN DE BLOISE REKENINGEN 1356-1397

De rekeningen van de heren van Schoonhoven, Jan en Guy van Blois, over de periode 1356-1397 bevatten ontvangsten, betalingen en giften, soms in natura, aan de schutters door de heren van Schoonhoven. Uit het systematisch uitgevoerde onderzoek blijkt dat van 'wedde' geen sprake is; 'de schutters' waren dus niet in dienst van de heer van Schoonhoven. Andersom, betalingen door de schutters aan de heer van Schoonhoven, zijn als ontvangsten niet aangetroffen, ook niet voor hun Oude Doelen in het Hofland van de heer.

### OUDE, JONGE EN MIDDELSCHUTTERS

In 1359 en 1361 worden drie categorieën schutters genoemd (tabel 1):<sup>15)</sup>

- 1359 Oude schutters, 15 juni 1359, die 'papegay' schieten, krijgen 8 lb. (pond) van Jan van Blois

<sup>15</sup> BR 1359, dLvW p. 740.

- 1359 Jonge schutters, 15 mei 1359 en 1362, die ‘papegay’ schieten, krijgen 4 lb. van Jan van Blois; met een tweede vermelding in 1361-’62.<sup>16)</sup>
- 1359 Middel schutters, feestdag Heilige Sacramentsdag 1359, krijgen 4 lb. van Jan van Blois ‘want hi huer conic was ... ende mit him aten.’

| Tabel 1. Oude, middel en jonge schutters, uitgaven voor feestelijke bijeenkomsten, met maaltijden en wedstrijden |                  |                                                           |        |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|-----------------------------------------------------------|--------|
| boekjaar                                                                                                         | inv.nr. AGB/bron | Maaltijd en wedstrijd                                     | bedrag |
| 1359, 15 juni                                                                                                    | dLwW p. 740      | oude scutten ... papegaai schieten                        | 8 lb   |
| 1359,                                                                                                            | dLwW p. 740      | middel scutters want hi huer coninc was...en met him aten | 4 lb.  |
| 1361-62                                                                                                          | inv.38 f.95      | 15 mei jonge scutten papegay schieten en eten ... feesten | 4 lb.  |
| 1361-62                                                                                                          | inv.38 f.95      | 15 juni oude scutten papegaai schieten                    | 8 lb.  |

De kwalificatie ‘Oude, Middel en Jonge schutters’ slaat volgens Crombie niet op de leeftijden van de schutters maar slaat op de ontstaansvolgorde van deze categorieën.<sup>17)</sup> Leiden zou daar dan een uitzondering op zijn. Daar werd het onderscheid tussen Oude en Jonge schutters gebaseerd op leeftijd aangetroffen: leden van de Jonge schutterij mochten niet ouder dan achttien jaar zijn (omstreeks 1400).<sup>18)</sup>

De Jonge schutters van Schoonhoven komen in de rekeningen na 1359 nog een tweede maal voor. In 1362 staat ‘Item dede mijn Joncher gheven den jonghen scutten t’Scoenhoven des sonnendaghes 15 daghe in meye die si die papegay scoten ende mijn Joncher mit hem luden gheten hadde te helpen huere feeste 4 lb.’<sup>19)</sup> Hertaald: ‘Item, liet mijn jonkheer aan de jonge schutters te Schoonhoven 4 pond geven als bijdrage voor hun feest, toen zij op zondag 15 mei de papegaai schoten en mijn jonkheer met hen had gegeten.’

De Middel schutters worden in de Bloise Rekeningen na die ene keer in 1359 niet meer genoemd. De Oude Schutters daarentegen worden veelvuldig genoemd. Het zijn steeds betalingen en giften aan de Oude schutters om diverse redenen. In de tabellen 1 tot en met 7 zijn die gerubriceerd en chronologisch opgetekend. Het zijn uitgaven voor feestelijke bijeenkomsten (tabel 1), de jaarlijkse gift ‘tot horen geselschap te helpe’ (tabel 2), ontvangsten door hun hoofdmannen (tabel 3), schenkingen in natura van reigers (tabel 4), aanleg, onderhoud en gebruik van doelen (tabel 5), uitgaven aan kleding, ‘de roc’ (tabel 6) en ontvangsten voor hun gracht (tabel 7).

16 VBR AGB 38 (1361-62 f. 95).

17 Crombie, *Archery and crossbow guilds*; J.A. Mol, Review Laura Crombie, *Archery and Crossbow Guilds in Medieval Flanders 1300 – 1500*, BMNG *Low countries historical review* 132 (2017) review 60, digitaal doi: 10.18352/bmgn-lchr.10389 | [www.bmgn-lchr.nl](http://www.bmgn-lchr.nl) | e-issn 2211-2898 | print issn 0165-0505.

18 Knevel, *Burgers in het geweer*, 27.

19 VBR 1361-62, inv.nr. 38, f. 95.

## EEN UITSTAP NAAR 1514 EN 1518: VOETBOOG-, HANDBUS- EN HAAKBUSSCHUTTERS

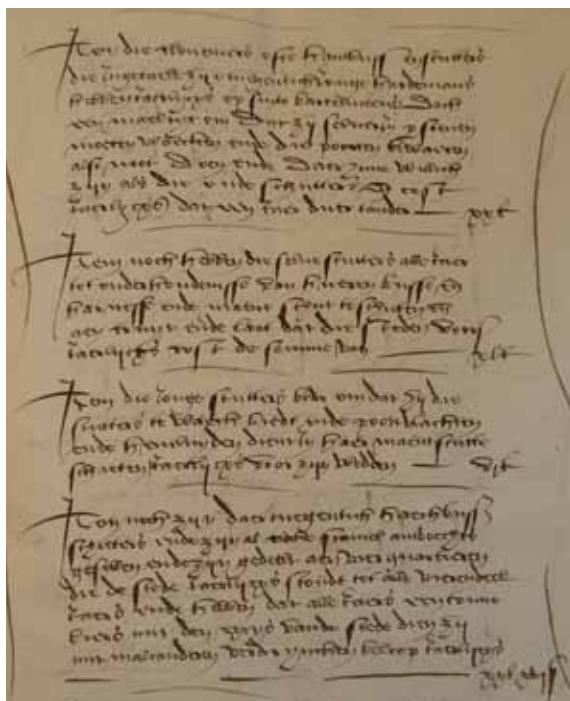
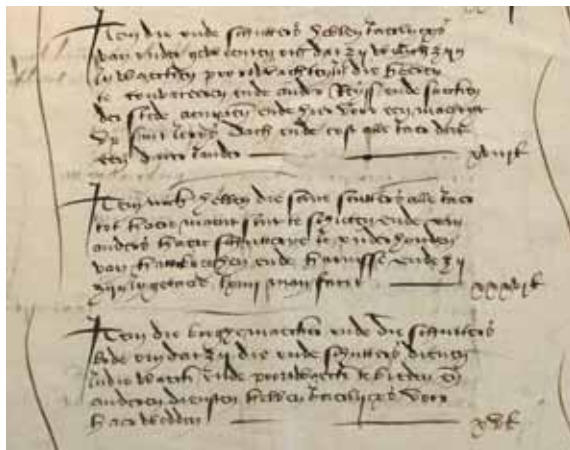
Afb. 7 De verschillende schutters in 1518, met vermelding van hun prestaties, bijzonderheden en de voor hen gemaakte kosten door de stad.

Boven, eerste post: 'die oude schutters ...'

Onder, eerste post: 'die cloveniers ofte hantbussen scutters ...'

Onder, laatste post: '... negentich haeckbussen schieters ...'

OAS 1864, ongefolieerd.  
Foto's Bart Ibelings, 2014 en 2024



Ruim 150 jaar na 1359 komen de drie categorieën schutters weer voor. In 'de Informacie' van 1514, staat bij Schoonhoven naast kosten voor 'scutters wijn', ook een vermelding van een wapen: '... ende waickers mit haechbussen, die 'snachts eenen halve stuver meer hebben, dat oock der stede (geld) cost.'<sup>20)</sup>

Vier jaar later, in 1518, bij de opgave van de kosten voor de stad wegens invoering van een nieuwe belasting (de bedezetting), is er een onderverdeling te lezen naar de door de schutters gehanteerde wapens: voetboog- handbus- en haakbusschutters.<sup>21)</sup>

In 1518 zijn er 64 Oude schutters van Sint Joris, met de voetboog; het blijkt hier dat ze in 1518 ook over handbogen beschikken. Sint Jorisdag is op 23 april.

In 1518 zijn er 90 Cloveniers ofte hantbusschutters, ... 'jonge hardemans' met als feestdag St. Bartholomeusdag,

20 R. Fruin, *Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltale* (Leiden 1866), 'Schoonhoven' 386-391, ald. 388, digitaal Google Books: [https://www.google.nl/books/edition/Informacie\\_up\\_den\\_staet/e2dRAAAcAAJ?hl=nl&pg=1&dq=informacie&pg=PA668&printsec=frontcover](https://www.google.nl/books/edition/Informacie_up_den_staet/e2dRAAAcAAJ?hl=nl&pg=1&dq=informacie&pg=PA668&printsec=frontcover)

21 Gouda, SAMH, Oud Archief Schoonhoven, ac 1010, inv. nr. (hierna OAS) 1864, afschrift 1531; Verhoef, *Chartes Schoonhoven*, digitaal [www.OnsVoorgeslacht.nl](http://www.OnsVoorgeslacht.nl); Ibelings, 'Stadsfinanciën', 99, 100.



24 augustus. 'Die jonge schuttersbode' wordt in dezelfde post genoemd en betaald; de handbusschutters of cloveniers zijn kennelijk 'de jonge schutters.'

Er zijn in 1518 ook 90 Haakbusschutters die 'zijn als scamel ambochtsgezellen ... gedeelt aen 4 quartieren'; hertaald: 'haakbusschutters zijn eenvoudige ambachtsgezellen ... verdeeld over vier wijken.' De haakbusschutters hebben in 1518 als feestdag de Heilige Sacramentsdag, dat is de tweede donderdag na Pinksteren. Die dag varieert per jaar waardoor een patroonheilige van de schutters in deze mededeling niet zichtbaar wordt. De vraag welke patroonheilige zij vereerden blijft daardoor onbeantwoord.<sup>22)</sup>

In 1518 kunnen we dus afleiden dat de Haakbusschutters uit 1518 (en 1514) geëvolueerd moeten zijn uit 'de Middel schutters' genoemd in 1359. Deze volgorde van organisatie, Oude, Middel en Jonge schutters, loopt niet in de pas met de volgtijdige ontwikkeling van de (vuur-)wapens: voetboog, handbus, haakbus (afb. 7, 8, 9). Aangezien de Middel schutters zowel als de Jonge schutters reeds met deze namen in 1359 werden aangetroffen maar de handbus en haakbus producten zijn van ontwikkelingen in de 15de eeuw (zie kader) moeten de Middel schutters en de Jonge schutters in 1359 met andere wapens geschoten hebben. Een mogelijkheid is dat zij in 1359 ook (voet-)boogschutters waren maar een andere functie hadden. In ieder geval hadden zij een andere relatie met de heer van Schoonhoven dan de Oude schutters aangezien zij niet meer in de Rekeningen voorkomen.

De boog is het vroegste wapen met de voetboog als zwaarste uitvoering. Het vuurwapen werd in 1349 voor het eerst geïntroduceerd in de Lage Landen tijdens een demonstratie in Doornik.<sup>23)</sup> De 'handbus' is het vroegste vuurwapen uit omstreeks 1450 waarvoor enige tijd later de naam 'clover' ontstaat. De 'haakbus' is een iets latere ontwikkeling door het zwaarder worden van 'het kaliber': de kogels werden successievelijk verschoten in een loop met een steeds grotere diameter en een langere lengte. De terugslag van deze zwaardere bussen werd niet meer hanteerbaar. De bus werd voorzien van een 'haak' die achter de muur of een muuranker werd gezet teneinde de terugslag van het steeds zwaarder wordende wapen op te vangen (afb. 10). Door het steeds grotere of zwaardere kaliber van deze haakbus werd de terugslag van dit wapen weer hanteerbaar zonder hand- en schouderletsel voor de schutter.<sup>24)</sup>

22 Ibelings, 'Stadsfinanciën', 99, 100.

23 R. de Graaf, *Oorlog om Holland* (Hilversum 1996) 51, 52, Doornik, demonstratie van het militair gebruik van buskruit.

24 R.T.W. Kempers, *Antieke vuurwapens* (Bussum 1973) Inleiding, 8, handbus 21-30, lonslot 31-48; idem, 'Haakbussen uit Nederlands bezit', *Armentaria, Jaarboek Militair Museum* (Soest 1976) 77; J. M. Breukers, *De handbus in de late middeleeuwen*, bibliotheek Soesterberg, *Nationaal Militair Museum*, scriptie R.U. Leiden, object nr. 00002042 (Leiden 1988) 10, 13; S. McLachlan, *Medieval handgonnes* (Oxford 2010) matchlocks 54, zijdelingse kruitpan '15th century' 10, 'early 15th century' 28.





Afb. 8 Links, voetboog in gespannen toestand. Met afneembare span-inrichting aan de achterzijde. Aan de voorzijde voetbeugel voor het spannen van de boog. Mogelijk van de Goudse Oude schutters.

*Museum Gouda. Foto RKa, 2022.*

Rechts, voetboog van de Schoonhovense Oude schutters in ontspannen toestand. Afgebeeld op de 'Jacobakraag', 1475-1490. *Foto RKa.*



Afb. 9 Handbus of 'clover' aan de verguld zilveren schuttersketen van de Schoonhovense Jonge schutters. Verguld zilveren miniatuur (één van vier). Lont-snapslot met zijwaarts zundgat en kruitpan zonder deksel. Ronde loop met zeskant mondstuk, richtmiddelen: korrel en vorkvormig opklapbaar vizier.

NB, dit exemplaar was voor een linkshandige schutter.

Datering 1475-1495.

*Nederlands Zilvermuseum Schoonhoven. Foto RKa.*



Afb. 10 Links, haakbus met lontslot en achtkantige loop, ca. 1500-1550. Lengte loop 126 cm, lengte geheel 189 cm, gewicht 21,6 kg. Anonieme Hollandse geweermaker. *Rijksmuseum Amsterdam, obj. nr. NG-KOG-853, <https://id.rijksmuseum.nl/20069681>.*

Rechts, schietgat in de stadsmuur van Schoonhoven met ingemetselde ijzeren stang of 'opleg' voor een haakbus. *Foto RKa. 2005*



## 1356-1397 UITGAVEN AAN DE OUDE SCHUTTERS: EEN 'GHESELSCAP' MET TWEE HOOFDMANNEN

Alle andere vermeldingen in de Bloise Rekeningen over schutters gaan over uitgaven aan de 'Oude schutters' door de heer van Schoonhoven. In deze 14de eeuwse rekeningen wordt telkens het woord 'gheselschap' gebruikt om de groep Oude Schutters aan te duiden. Pas in 1548 noemt het stadsbestuur 'die gilde van den oude schutters van den voetboge'.<sup>25)</sup> In de Rekeningen is nergens het woord 'gilde' of 'broederschap' aangetroffen.

Om hun gheselschap 'te helpe' (tabel 2) krijgen zij -in de rekeningen- eerst jaarlijks 8 lb. In boekjaar 1364-65 staat '... die hem mijn heer ghegheven heeft jaerlix tot sinen wedersegghen tot horen gheselschap 8 lb'. In welk jaar deze toezegging van 8 pond oorspronkelijk gedaan werd is niet duidelijk geworden. Vanaf boekjaar 1377-78 wordt dat 16 pond in mei, welk bedrag jaarlijks terug gevonden wordt tot 1393.<sup>26)</sup>

| boekjaar                                    | inv.nr.AGB/bron                        | jaarlijkse gift                                                                                         | bedrag |
|---------------------------------------------|----------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| 1364-65 datum? 'voir die Dordrechtse marct' | inv.93 f. 18v                          | ouden scuten ... die hem mijn heer ghegheven heeft jaerlix tot sinen wedersegghen tot horen gheselschap | 8 lb.  |
| 1367-68                                     | inv. nr. 95 f. 19v.                    | van hooscheden... alle jaer hoir cost te helpe                                                          | 8 lb.  |
| 1376-77                                     | inv. 104 f. 22                         | te hoesheden ... jaerlix te gheven                                                                      | 8 lb.  |
| t jaar 1377                                 | dLvW, dl1, bijlage B                   | jaarlijkse gift boven die van Janne van Poelgheest                                                      | 8 lb.  |
| in het jaar 1378 in mei                     | dLvW bijlage B (waarsch. inv.nr. 105)  | tot horen costen en geselschap te helpe                                                                 | 16 lb. |
| 1377-78 in mei                              | inv.105 f. 76v.                        | jaerlix ... tot horen coste en geselschap te helpe                                                      | 16 lb. |
| t jaar 1378 in mei                          | dLvW, dl1, p.740 (waarsch. inv.nr. 52) | tot horen coste ende geselschap te helpe                                                                | 16 lb. |
| 1380-81 in mei                              | inv.108f.22v                           | tot horen costen ende gheselschap te helpe                                                              | 16 lb. |
| 1382-83 in mei                              | inv. 109 f.27                          | tot horen costen ende gheselschap te helpe                                                              | 16 lb. |
| 1383-84                                     | inv. 110 f.128                         | tot horen costen ende gheselschap te helpe                                                              | 16 lb. |
| 1384-85 omtrent pinxteren                   | inv.111 f.50                           | wt mijns heren bevelen jaerlix pleghen te hebben tot hoorre gheselschap te helpe                        | 16 lb. |
| 1385-86 pinxter heylich daghe               | inv.112 f.47                           | tot horen costen ende gheselschap te helpen                                                             | 16 lb. |
| 1386-87                                     | inv.113 f.19v.                         | tot horen costen en gheselschap te helpen                                                               | 16 lb. |
| 1387-88 omtrent pinxteren                   | inv.114 f. 38                          | tot horen costen en gheselschap te helpen                                                               | 16 lb. |
| 1391-92 omtrent pinxteren                   | inv.117 f.51v. I                       | wt des raets bevelen ... als si scieten tot horen costen ende gheselschap te helpe                      | 16 lb. |
| 1392-93                                     | Inv. 118 f. 55v.                       | Wt des baelius bevelen ... als si scieten tot horen costen en gheselschap te helpe                      | 16 lb. |

25 C.J.J. Lans, *Privilegiën, ordonnantiën en overeenkomstige acten betrekking hebbende op de Krimpenerwaard* (Den Haag 1993) 294-295, Privilegeboek A, van Burgemeester Woel, fol. 90, Lans nr. 92, 30 januari 1548.

26 SDU / IVDNT, *Middel Nederlands Woordenboek*, CD-Rom 1998, <https://neerlandistiek.nl/2017/02/cd-rom-middel-nederlands-vrij-downloadbaar/> (hierna MNW) lemma 'geselschap', 1, 2, 3, 7. 1) een verbond van trouw, vriendschapsverbond, waarvan het kenmerk was, dat men elkander in nood niet in den steek liet. Onder 2) Genootschap, club, vereniging. Onder 3) Gevolg van een aanzienlijk persoon; ook gewapend gevolg, en onder 7) een schare gewapenden.

Vanaf boekjaar 1363-64 worden (meestal twee, soms één) de ‘hoofdmannen’ genoemd die het geld voor de Oude schutters in ontvangst nemen (tabel 3). Mogelijk is een dubbel getal hoofdmannen de standaard. In ieder geval zijn er jaarlijks steeds andere hoofdmannen terwijl herhaling niet voorkomt. Hoofdman was men kennelijk eenmalig.

| Tabel 3. Hoofdmannen van de Oude Schutters in de Bloise rekeningen |                                           |                                                    |                                       |
|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------|----------------------------------------------------|---------------------------------------|
| boekjaar                                                           | inv.nr. AGB/bron                          | namen hoofdmannen                                  | opmerkingen                           |
| 1363-64                                                            | inv.40 f.55v.                             | Florens Truvensoen                                 | ter ouder scutte behoef ...           |
| 2 mrt 1376-<br>19 feb 1377                                         | inv.51 f.92                               | Janne Eggaerts ende<br>Aernt Janssoen              | in de weke voor pinxteren int jaer 76 |
| 2 mrt 1376-<br>19 feb 1377                                         | inv.51 f.92                               | Claes Boeven ende<br>Janne Gherijts soen           | in die ander weke van junio           |
| t jaar 1377                                                        | dLvW, dl1, p.740                          | jonghe Dirc Heilensoen                             |                                       |
| 1377- 78                                                           | inv.105 f.64 v. en f. 76v.                | Aernt Costers soen en<br>Jan Heinrixsoen           |                                       |
| t jaar 1378                                                        | dLvW, dl1, p.740<br>(waarsch. inv.nr. 52) | <b>Godevaert Janssoen</b><br>Jan Gheritsoen        | in mei                                |
| 1382-83                                                            | inv.109 f.27                              | Willem Pieterssoen ende<br>Dirc Hughen             |                                       |
| 1383-84                                                            | inv.110 f.128                             | Mychiel Mychielssoen ende<br>Gherijt Damaessoen    |                                       |
| 1384-85                                                            | inv.111 f.50                              | Jan Eggaerts                                       |                                       |
| 1385-86                                                            | inv.112 f.47                              | Pieter Martijnssoen en<br>Jan Koeken               |                                       |
| 1386-87                                                            | inv.113 f.19v.                            | Martijn Janssoen                                   |                                       |
| 1387-88                                                            | inv.114 f. 38                             | Dirc Heinrixsoen                                   |                                       |
| 1391-92                                                            | inv.117 f.51v. I                          | Dirc Heylensoen ende<br>Florens Floer Jonghensoen  |                                       |
| 1392-93                                                            | inv.nr. 118 f.55v                         | Ghijsbrecht Gherwaertssoen<br>Gherijt van Harmalen |                                       |

## SCHUTTERS EN REIGERS; STAD OF GESINDTE

Sinds 1358 ontvingen de schutters, net als vele andere prominenten, vrijwel jaarlijks reigers als (relatie-)geschenk van Jan van Blois uit zijn bos bij Gouda. Daar waren wel 1000 nesten.<sup>27)</sup> De uitdeling, ook aan de schutters, stopte na 1376 toen het bos teloor ging door verzilting (tabel 4).<sup>28)</sup>

In de opsommingen van de vele tientallen begunstigden wordt onderscheid gemaakt in twee groepen, naar ‘gesindte’ en naar ‘stad.’ Onder ‘gesindte’ vinden we de dienaren van Jan van Blois; dat zijn zij die een wedde van hem krijgen. Onder ‘stad’ staan de functionarissen in de stad Schoonhoven zoals de baljuw, de twee burgemeesteren, de zeven schepenen en de schout. De begunstigden betreffen kennelijk ‘iedereen die er toe doet’ in dat jaar in Schoonhoven, net als in Gouda.<sup>29)</sup>

27 J.C. Hoek, ‘De inkomsten uit de grafelijke domeinen te Capelle aan den IJssel, Moordrecht en Nieuwerkerk aan den IJssel (1334-1607); OV 43 (1988) 112-155, ald. de reigers 136-152. Dig. [www.OnsVoorgeslacht.nl](http://www.OnsVoorgeslacht.nl); In de Bloise Rekeningen komen de reigers voor in de boekjaren 1373-’74 (inv.nr. 101, f.13v.); 1374-75 (102, f.1), 1375-76 (103, f.7).

28 B. Ibelings, ‘Het Goudse bos’, *Natura* (1996) 99-102; A. Janse, *Ridderschap in Holland* (Hilversum 2001) 150.

29 P.H.A.M. Abels e.a. (redactie) *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002) 56.

Bij de ‘gesindte’ worden onder meer genoemd Catteborn de kok, Colyn de kamerling, de valkeniers, Dirk Willemsz de kastelein, een ‘borchman’ (soms meerdere),<sup>30)</sup> Dirk Heuke de timmerman van Jan van Blois, Dirk Moelnaersz de havi- kier, Heynric portier, Hans ‘de piper’ en Godeken ‘de armborstier’. Bijzonder klinkt Herbaren de halsbreker.

Bij ‘de stad’ staan naast bovengenoemde bestuurders ook Eggaert de bode van de stad, of anoniem ‘de stede bode’, en ‘de stede clerc’ en ‘de scriver’, Floris de molenaar, de parochiepaap, meester Willaem de barbier, de schoolmeester, ‘de twee sijnsenaers’ waarmee de tesoriers van de stad worden bedoeld en de ‘twee veeren’ alias de twee veerlieden van het veer naar Gelkenes. Onder ‘de stad’ staan ook ‘de schutters van Schoonhoven.’

Naar gelang hun belang of aantal worden er reigers toebedeeld. De burgemeesters krijgen er steeds ieder twee, de zeven schepenen ieder één, samen zeven. De baljuw krijg er minstens vier. Wanneer ze collectief genoemd worden ontvangt ‘het gerecht’ er elf: zzer waarschijnlijk zeven voor de schepenen en vier voor de twee burgemeesters. De meeste begunstigden ontvangen echter telkens één reiger.

De schutters worden op dezelfde wijze bedacht; er wordt telkens een aantal reigers voor het collectief genoemd (tabel 4). In de beginjaren varieert het

aantal van 16 tot 45; daarna van 50 tot 60. De uitschieter is 1365 toen er 100 reigers aan de schutters gegeven werden.

In Gouda wordt in dezelfde bron bij de uitdeling een paar maal onderscheid gemaakt tussen ‘de oude schutters’ en ‘de jonge schutters’ en ‘de nieuwe schutters’ die ieder als groep een eigen aantal reigers krijgen. In Schoonhoven gebeurt dit nooit en zijn het altijd ‘de schutters’. De vraag blijft dus open staan welke schutters ‘in de stad’ in Schoonhoven begunstigd werden. Het aantal reigers is niet noodzakelijk ook gelijk aan het aantal schutters noch aan de omvang van één groep.

| Tabel 4. Geschonken reigers aan de Schutters in Schoonhoven                                             |        |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|-----------|
| boekjaar                                                                                                | aantal | opmerking |
| 1358                                                                                                    | 16     |           |
| 1360                                                                                                    | 20     | stad      |
| 1363                                                                                                    | 45     | stad      |
| 1364                                                                                                    | 20     | stad      |
| 1365                                                                                                    | 100    | stad      |
| 1366                                                                                                    | 60     | stad      |
| 1367                                                                                                    | 53     | stad      |
| 1369                                                                                                    | 54     | stad      |
| 1370                                                                                                    | 50     | stad      |
| 1371                                                                                                    | 50     | stad      |
| 1374                                                                                                    | 60     | stad      |
| 1375                                                                                                    | 60     | stad      |
| 1376                                                                                                    | 60     | stad      |
| Bron: Hoek, ‘Inkomsten grafelijke domeinen’, <i>Ons Voorgeslacht</i> 43 (1988) 136-152, reigers nr. 26. |        |           |

30 Een ‘borchman’ is de leenman van een borchleen die als verplichting heeft in voorkomende gevallen op de borch, het kasteel, te dienen.



## DE RELATIE HEER JAN VAN BLOIS EN OUDE SCHUTTERS

Onderzoek in de Bloise Rekeningen levert bij de uitgaven nergens ‘wedde’ op voor de Schoonhovense schutters. Er zijn ook geen aanwijzingen voor benoemingen door de heer. Ze zijn geen deel van zijn ‘gezindte’. Er is geen dienstverband met een jaarlijkse wedde.<sup>31)</sup> Ze zijn dus niet in dienst bij de heer van Schoonhoven. De Oude schutters zijn niet ‘van’ Jan van Blois.

De schutters blijken onderdeel van de stad; ze krijgen reigers als groep ‘in de stad’. Beter gezegd, ze zijn onderdeel van het collectief van poorters. Dat de schutters te beschouwen zouden zijn als lijfwacht van Jan van Blois, omdat zij ‘mijns heeren scutroc’ dragen, zoals De Lange van Wijngaarden stelde,<sup>32)</sup> is niet houdbaar. Dat zij ‘mijns heeren scutroc’ dragen moet op een andere (gezags-)relatie berusten.

## SCHUTTERS EN HEERVAART

Schoonhoven had ‘heervaaftplicht’ jegens haar heer. Heervaat behoorde tot de standaard plichten in de vroegste Hollandse stadsrechten.<sup>33)</sup> Vergeleken met andere steden werd deze plicht van Schoonhoven pas laat gecodificeerd: op 29 juni 1373. Deze late codificatie zal verband houden met het ‘kwijt zijn’ van de oudste stadsrechten van Schoonhoven, reden waarom graaf Willem III dit oudste recht op 4 mei 1322 herbevestigde.<sup>34)</sup> Dit vonnis van 1322 bevat overigens bij nader inzien alleen voorrechten van de stad, geen plichten zoals Heervaat.

Albrecht van Beieren, graaf van Holland, etc., memoreerde in 1373 de inhoud. Op zijn bevel moesten 200 gewapende mannen hem drie maanden komen dienen op hun eigen kosten. Als het meer zou worden verviel de voorwaarde ‘op eigen kosten’.<sup>35)</sup>

Dat de schutters daadwerkelijk deelnamen aan ‘die heeren’ blijkt uit de retrospectieve opgave van het stadsbestuur in 1518 aan Karel V. Er zijn dan onder meer 64 oude schutters van Sint Joris. Zij kosten jaarlijks 18 pond, onder andere omdat zij ‘willich zijn ... in die heeren (rka: legers bij heervaat) te convaceeren ende andere reyse

31 Verhoef, *Bloise Rekeningen*, passim. Bij de jaarlijkse uitgaven worden de ‘wedden’ genoteerd van zijn dienaren. Schutters komen daarbij niet voor.

32 De Lange van Wijngaarden, dl 1, 737.

33 R. van Maanen, ‘Stadsrechten in Holland. De onderlinge samenhang van de oudste stadsrechtprivileges’, *Holland Historisch Tijdschrift* (2023) 103-115.

34 R. Kappers, D. Mentink, ‘Schoonhovens vroegste stadsrecht uit circa 1280 vastgelegd door graaf Willem III. Zijn declaratoir vonnis van 4 mei 1322 ontrafeld en het duplo aan het licht gebracht’, *De Schatkamer. Regionaal Historisch Jaarboek Stichting Vrienden van Archief en Librije Gouda* (Gouda 2023) 16-51.

35 AGH 226, 29 juli / 30 aug ? : dinsdag ‘na Sinte Jans dach decollatio’ 1373; Van Mieris III, p. 283, NB. de heervaaftplicht (200 man gewapend, drie maanden, op eigen kost; daarboven niet meer op eigen kost) die de stad hier aangaat is voor altijd; het kwijt schelden van de breuken en (een) misdaad jegens Albrecht is eenmalig. Uit de narratio ‘om menige trouwe dienst in het verleden gedaan en in de toekomst weer te doen’ blijkt de feodale verplichting die hier wordt aangegaan. Met dank aan Bart Ibelings, e:2020.

ende saecken der stede aengaende.’ (afb. 7).<sup>36)</sup> ‘Reyse’ zijn veldtochten op bevel van de stad in verband met stedelijke belangen en conflicten.

### DRIE DOELEN HERKENBAAR

‘De doelen’ is het oefenterrein van schutters. De optekeningen in de rekeningen (tabel 5) laten zien dat er eerst sprake is van een doelenterrein van de Oude Schutters ‘bij de singel’. Vanaf 1389-’90 is sprake van een tweede doelen, ‘mijns joncheren doelen’ die onafhankelijk van de Oude doelen bestaan. In 1562 is bij transport van een huis nabij de Dieſtenborch sprake van ‘de Jonge Schutters Doelen’. Deze drie doelen worden hieronder apart besproken.

| Tabel 5. Doelen in de Rekeningen |                    |                                                                                                                                                                                            |                 |
|----------------------------------|--------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|
| boekjaar                         | inv.nr.AGB/bron    |                                                                                                                                                                                            |                 |
| 1376-77                          | inv. 51 f.115      | tymmeerde Jan Maes en Martijn ... an de hecke op de singhel bi den doelen                                                                                                                  |                 |
| 1376-77                          | inv. 51 f.115      | Jan Maes mit sinen knecht gehadt ... an t'hec bi den doelen 7 wilghen                                                                                                                      | t'stuck 2 sc.   |
| 1376-77                          | inv. nr. 51 f.116v | heeft Jan Snellaert (rika: de smid te Sch) an t'hec bi den scuttersdoelen op de singhel, 1 slot van buten en van binnen slutende... Item 2 slotete ten selven                              | 14 sc.<br>2 sc. |
| 1389-90                          | inv. 115 f. 153    | ghegheven Offitael doe hi wtfeide van oncost van mijns joncheren doelen te doen maken in den boemgaert bi den maerctvelde daer hi an pleecht te scieten 4 sc.3d.                           | 4 sc. 3d.       |
| 1389-90                          | inv. 115 f. 153v.  | Hubrecht Wederwaert ... ghegheven van 4 waghen zoden te voeren mit sinen waghen en paerden uter tichelrie in den boemgaert bi den merctvelde mijns joncheren doelen mede te maken 8 sc.6d. | 8 sc. 6d.       |
| 1389-90                          | inv.nr. 121, f.41  | ghegheven Ghijsken de wachter en Piet zijn ghesel van dat si an ghint eynde van den singhel bi scotten doel (schutters doelen) een gat stopten daert water uter gract liep...              | 2 sc. 8d.       |

### ALS EERSTE: DE OUDE DOELEN BIJ DE SINGEL IN HET HOFLAND

Bij de singel was een doelen in het Hofland. De ‘singel’ is de kade langs het water. In de rekeningen komt dit doelenterrein niet rechtstreeks voor; de graaf van Blois had er geen directe bemoeienis mee. Hij ontving er geen geld voor. Het doelenterrein behoorde wel tot het Hofland dat de heer van Schoonhoven toebehoorde. Het werd onder ‘G’ mede opgetekend op de ‘chaerte’ met de morgenthalen A tot en met K; en A tot en met K samen ‘is ghenaemt dat Hoff Landt’. Pieter Sluyter, ‘gesworen landtmeter der stede van Dordrecht’ maakte de kaart in 1552.<sup>37)</sup>

36 OAS 1864 ongefolieerd. Met dank aan Bart Ibelings; H.A. Verhoef, *Charters welke betrekking hebben op Schoonhoven en omgeving, 1232-1633*, Eigen uitgave, z.p., z.j., p. 109. Digitaal: [www.OnsVoorgeslacht.nl](http://www.OnsVoorgeslacht.nl), H.A. Verhoef, *Charters*; Ibelings, ‘Stadsfinanciën’; Van Dale, *Groot Woordenboek*, lemma ‘con-’; ‘...ter aanduiding dat het genoemde in samenwerking gebeurt met het in het tweede lid bedoelde’; Latijn ‘vacare’, toegewijd, toewijden.

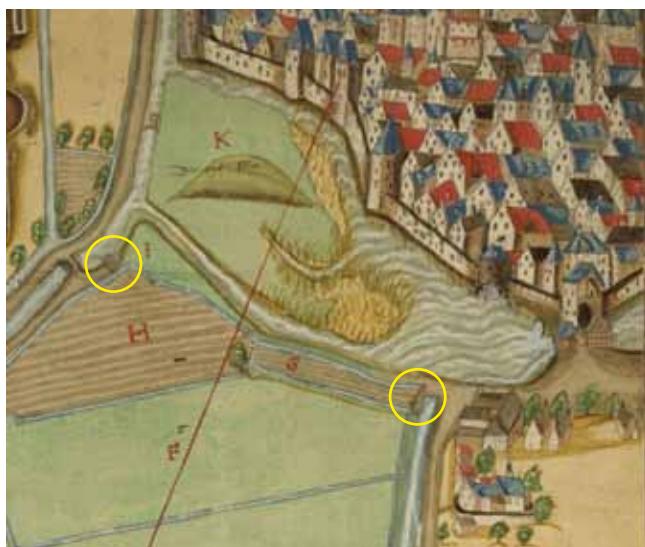
37 NA, Collectie Hingman 2436; D. Mentink, *Schoonhoven gezien*, afb. 1.

Uit een eerder document van 9 november 1547 van Karel V, blijkt dat de poorters van de stad en de schutters van de voetboog (Karel V noemt ze gezamenlijk) op dat moment 'die ouwe doellen' in het Hofland 'hebben ende huere toebehoort'. Ook de singel langs deze doelen in het Hofland behoorde hen toe. De singel was op dat moment besloten door twee houten hekken (sic). Op de kaarten van Sluijter (1552) en Guicciardini (1582) zijn de hekken nog te zien. Sluyter tekende één hek voor de doelen (G); en het andere hek voor de singel nabij I (afb. 11). De stad is behalve eigenaar van de singel langs het Hofland ook nog eigenaar van een molenwerf waar ooit een koren-wipmolen op stond.<sup>38)</sup>

Karel V en de stad ruilen in 1547 de oude doelen, de singel en de molenwerf tegen het hele terrein van het oude kasteel en de voorburcht dat van de genoemde vorst was.

**Afb. 11** Detail van de kaart van Pieter Sluijter uit 1552 van het Hofland. 'G': de Oude Doelen. In de cirkels de hekken die de singel afsluiten, rechts het hek van 'zeven spieten' uit 1376-77.

Mentink, Schoonhoven bezien, afb. 1.  
NA, Collectie Hingman nr. 2436. Bew. RKa.



De eerste vermelding van de oude doelen in de Bloise rekeningen dateert van 1376-77 (tabel 5), toen op de singel bij de doelen een hek gemaakt werd voor rekening van Jan van Blois. Met het hout van zeven wilgen maakte Jan Maes, de timmerman uit Schoonhoven met zijn knecht Martijn, het hek met zeven 'speten,' puntige stokken.<sup>39)</sup> Dit zevental staat ook op de kaart van Sluijter aan de westzijde van G. De wilgen kostten 2 schelling per stuk. De smid Jan Snellaert uit Schoonhoven maakte er een slot

38 Verhoef, *Chartes Schoonhoven en omgeving*, 138-140, akte 1547, november 9, OAS 717 en 717-1 identiek. Digitaal [www.OnsVoorgeslacht.nl](http://www.OnsVoorgeslacht.nl), auteur H.A. Verhoef.

39 MNW, lemma 'spiet'.

aan dat je zowel van binnen uit als van buiten af kon afsluiten. Ook maakte hij er twee sleutels bij voor het bedrag van 2 sc.<sup>40)</sup>

In 1389-'90 zat er een gat 'aan het andere einde van de singel bij de schutters doelen' Ghijsken de wachter en zijn metgezel Piet werkten twee dagen aan het stoppen van het gat 'ende bilic' (bilgewater?)<sup>41)</sup> waardoor het water uit de gracht wegliep. Ze gebruikten daarbij een 'hort',<sup>42)</sup> een vlechtwerk van rijshout en tenen. Ze kregen daarvoor samen 5 sc. 4d.<sup>43)</sup>

### ALS TWEEDE: MIJNS JONCHEREN DOELEN 'IN DE BOOMGAARD BIJ HET MARKTVELD'

De tweede doelen werden als 'mijns joncheren doelen' gemaakt in de periode 1389-'90 in de boomgaard bij het marktveld, 'waar hij gewoonlijk schiet'. De 'Offitiae', een officiële beamtbe,<sup>44)</sup> gaf er 4 sc. 3d. onkosten aan uit.<sup>45)</sup> Voor 8 sc. 6d. bracht Hubrecht Wederwaert met zijn paarden vier wagens met zoden uit de steenbakkerij -'tichelrie'- naar de boomgaard bij het marktveld om er 'mijns joncheren doelen' mee te maken.<sup>46)</sup>

**Afb. 12 Drie details van de vroegste kaarten waarop 'mijns joncheren Doelen' staan. Bij de kaart van Van Berckenrode uit circa 1630 is voor het eerst een legenda met onder nr. 3 'Doelen'.**

*D. Mentink, Schoonhoven gezien (1981)*

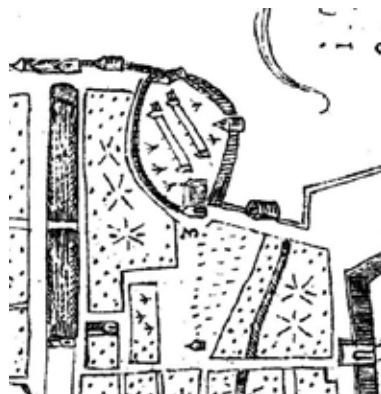
*afb. 2, 3, 13. Bewerkingen RKa.*



Van Deventer, 1562



Guiciardini, 1582



Van Berckenrode omstreeks 1630  
Legenda: nr. 3 'De Doelen'

40 VBR inv. nr. 51 (1376-77) f. 115, 116 v.

41 [www.google.com](http://www.google.com), bilge water: mengsel van zoet water en modder en anderszins.

42 MNW, lemma 'hort' III.

43 VBR, inv. 121 (1389-90) f. 41.

44 MNW, lemma 'offitiae': in het algemeen, iemand bekleed met het eene of andere ambt ... vooral een ambtenaar belast met het waarnemen van de geestelijke rechtspraak...

45 VBR 115 inv. nr. 115 1389-1390 f. 153; idem. idem, f. 88, 'Offitiae' wordt een tweede maal genoemd.

46 VBR 115 inv. nr. 115 1389-1390 f. 153 v.; VBR inv. nr. 19 1389-1390: is copie van VBR 115.



In 1389-1390 kreeg Martijn Claes Zwaneldensoen een schadevergoeding voor de schade die veroorzaakt werd door diegenen 'die mit minen joncheren in den boemgaert ghinghen scieten.' Er was daardoor weinig geogst.<sup>47)</sup> Twee jaar later nam de baljuw maatregelen in 'zijn' westelijke boomgaard die hij toen gehuurd had. Omtrent midvasten in 1391-92 liet hij er 'een tuin' maken, ofwel er een hek omheen zetten (vergelijk met 'de Hollandse tuin'), opdat men er niet met schutters in zou kunnen komen.<sup>48)</sup>

Een betere aanduiding en begrenzing van de boomgaard dan 'bij het marktvelde' en 'aan de Plaats' valt uit de rekeningen niet op te maken. Maar de westelijke boomgaard, waar later het Sint Elisabeth-klooster in werd gebouwd (afb. 12 Van Deventer en Guicciardini met de kloosterkerk) was het zeker niet, gelet op de omheining, 'de tuin' in 1390-91 van de baljuw om juist schutters te weren.<sup>49)</sup> De kaart van Van Deventer uit 1562 in combinatie met de vroegste kaart waarop een doelenterrein is getekend, van Guicciardini uit 1582, vormt op dit moment het meest aannemelijke beeld. Van Deventer laat zien dat het (doelen)terrein zich uitstreckte tot aan het Marktvelde of de Plaats. Met het verleggen van de zuidelijke loop van de 'Stinkvliet' werd het doelenterrein afgesneden van het Marktvelde; het lag er niet meer 'aan'. Dat we hier met de 'de Doelen' te maken hebben wordt voor het eerst op de kaart van Van Berckenrode uit circa 1630 geschreven in de legenda (afb. 12).<sup>50)</sup>

De boomgaard bij het marktvelde behoorde kennelijk tot het kasteelterrein. Toen Karel V en 'de stad' hun terreinen ruilden werd 'mijns heeren doelen' dus van de stad en werd het 'de Doelen' die op de genoemde vroegste kaarten uit 1562 en 1582 herkenbaar is. Op beide kaarten zijn er twee schietbanen getekend.

### ALS DERDE: DE JONGE SCHUTTERS DOELEN

Op 6 oktober 1562 verkocht Jan Muel Dirksz van der Goude aan Cornelis Ariensz Alblas een huis 'noordwaarts van de stadsmuur naast de Jonge schutters doelen'. Het huis belendde noord de weduwe Andries Gerritsz, west de stadsmuur en oost de Haverstraat.<sup>51)</sup> Met deze drie belendingen (noordelijk van de stadsmuur, west de stadsmuur, oost de Haverstraat) is de locatie bepaald. Op de kaart van Jacob van Deventer uit 1562 is op deze plek in het kaartbeeld ook een afwijkend bodemgebruik voor deze Cloveniersdoelen te zien (afb. 13).<sup>52)</sup>

47 VBR inv. nr. 115 (11 nov 1389-11 nov 1390) f. 26v.

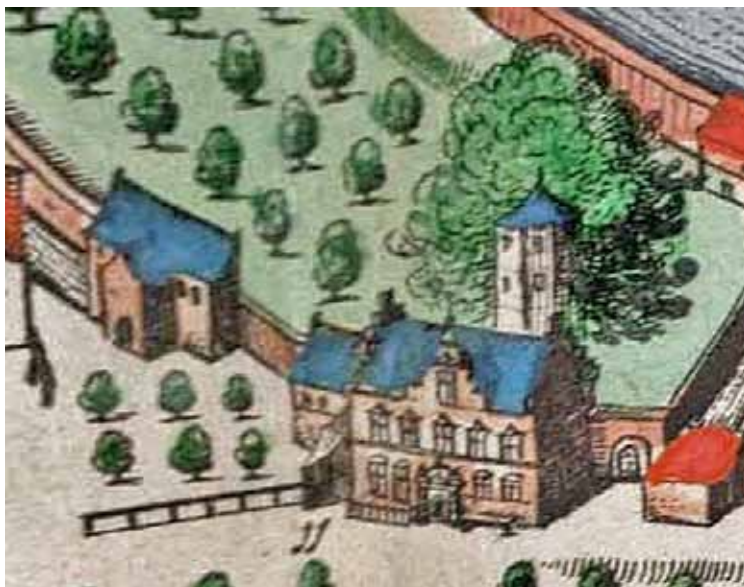
48 VBR inv. nr. 117 (11 nov 1391 tot 11 nov 1392) f. 52v.

49 Visser, *Schoonhoven*, 64, 100-101, vermeldt dat het de zuidelijke boomgaard is die strekt tot de Oude Haven.

50 Mentink, *Schoonhoven bezien*, afb. nr. 2, 3, 13.

51 Collectie Piet Muilwijk nr. 13a, paragraaf 'Schutterij': RAS 2346, fol. 47.

52 R. Rutte, B. Vannieuwenhuyze, *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadsplattegronden uit 1545-1575*. (Bussum 2018) 28, 29, figuren 'Gereconstrueerde legenda'.



Afb. 13 (links) Detail uit de kaart van Schoonhoven van Jacob van Deventer, 1562. Zuidwesthoek van de stad; midden rechts met blauw dak, St. Agnesklooster. Zuid de Lek, zuid en west de stadsmuur met op de z-w hoek de 'Diestenborch', west de Oude Singel, oost Havenstraat met Havensloot (huidige namen) en Vrouwenpoort. In geel kader, de Jonge Schutters doelen. Detail uit de kaart van Jacob van Deventer, 1562. Digitaal: NL-HaNA\_4.DEF\_1.10 krt vDeventer Sch Np.nl Bew. RKa.

Afb. 14 (rechts) Eerste Doelenhuis uit 1618 met daarachter 'Mijns Joncheren Doelen'. Detail uit de Kaart van Blaeu, 1649, [www.geheugenvannederland.nl](http://www.geheugenvannederland.nl) Bew. RKa.

### EEN UITSTAPJE: HET HUIDIGE DOELENPLEIN ?

In 1618 werd in Renaissance stijl het eerste Doelenhuis gebouwd aan de zuid-oost hoek van 'Mijns Joncheren Doelen' (afb. 14). In 1779 werd het huidige Doelenhuis gebouwd ten noorden ('achter') het eerste Doelenhuis welk huis toen werd afgebroken. In de Bataafs-Franse tijd werd de stedelijke schutterij opgeheven. Het Doelenhuis kreeg andere bestemmingen.<sup>53)</sup>

In 1828/32 is het voormalige terrein van 'Mijns Joncheren Doelen' een 'Tuin van vermaak' met wandelpaden.<sup>54)</sup> De vraag mag gesteld worden of het huidige Doelenplein ooit als 'Doelen' een schietbaan, heeft dienst gedaan, zoals de *oral history* wil.

53 Visser, 'Schoonhoven en Nieuwpoort' 47.

54 C.R. Schoute, *Schoonhoven: kadastrale atlas Zuid-Holland 1832* (Utrecht 1994) B59.

## MIJNS HEEREN SCUTROC 'ROOD EN GRAUW'

De heer kleeftde zich in dezelfde 'mijns heren scutroc' als de schutters. Hij deed met hen mee als gelijk geklede schutter (tabel 6). In 1359 was er een scutroc voor de 'Oude' en één voor de 'Middel' schutters. Parcheval (de leerling heraut) bracht omtrent Ascension dag 'twee scutrocken' van de Oude en van de Middel schutters naar Hengouwen. Kleuren werden hier niet genoemd. Ook Secretaris Pauwels bracht in 1359 'minen joncher' een 'scutroc van de oude schutters.' In 1361 bracht de bode naar de heer een scutroc van de schutters in Schoonhoven.

Vanaf (de rekeningen) 1374-75 tot en met 1385-86 zorgden de Oude schutters er voor dat 'mijns heren scutroc en (soms) sinen caproen' in de kleuren rood en grau, lees rood en donkergrijs (tabel 6) bij Jan van Blois, Jan de Bastaert van Blois en Guy van Blois kwam.

Het laken voor 'mijns heren roc' of 'sinen scutroc' werd door de heren Jan en (na 1381) Guy van Blois, regelmatig betaald. Het is duidelijk dat Jan van Blois, Jan de Bastaard van Blois en Guy van Blois ook 'mijns heren scutroc' dragen in de kleuren rood en grau.

| Tabel 6. Uitgaven voor kleding, de 'roc'                           |                        |                                                                                          |                                               |
|--------------------------------------------------------------------|------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------|
| boekjaar                                                           | inv.nr.AGB/bron        | scutroc                                                                                  | bedrag                                        |
| 1359                                                               | dLwW p. 740 bijlage A  | die minen jocher een scutroc brocht van den ouden scutten                                | Pauwels de secretair 6 lb. 8 sc.              |
| 1359<br>ascensionsdag                                              | dLwW p. 740 bijlage A  | brochte minen joncheren in Henegouwen de scutroc van de oude en de middel scutten bracht | Percheuale 2 lb. 5 sc.                        |
| 1361-62                                                            | inv.38 f.95            | bode bracht hem een scutroc, van de scutten te Sch. betaald 8 sc                         | 8 sc                                          |
| 1374-75 omtrent<br>pinxteren                                       | inv.50 f.118           | gegeven van laken ... tot sinen scutroc                                                  | 45 sc.                                        |
| 2 mrt 1376-<br>19 feb 1377, de<br>week voor pinxteren              | inv.51 f.92            | laken tot sinen scutroc<br>jaarlijks pleghet te betalen                                  | 3 lb.2 sc.                                    |
| 2 mrt 1376-<br>19 feb 1377, item in<br>de andere weke van<br>junio | inv.51 f.92            | van mijns heren scutrocke ende van sinen caproen                                         | 3 lb. 15 sc.                                  |
| 1376-77                                                            | inv. 104 f. 22         | gegeven hoer rocken mede te copen                                                        | ?                                             |
| t jaar 1377                                                        | dLwW, d1, p.740 bijl.B | laken daer mijn he(ren) hadde mitten scutten tot sinen rocke,                            | 3 sc. 19d.                                    |
| het jaar 1378                                                      | dLwW p. 741            | voor mins heren en<br>voor Jans basterts                                                 | 3 lb. 12 sc. 8 d.<br>onbekend ander<br>bedrag |
| 1377- 78                                                           | inv.105 f.64 v.        | mijns heren scutroc die hij van hen hadde int<br>jaar 78                                 | 3 lb. 19 sc. 4d.                              |
| 1380-81                                                            | inv.108f.22v           | voor mijns heren roclaken van hoerre<br>gheselschap ... jaerlix                          | 52 sc. 8d.                                    |
| 1382-83                                                            | inv.109 f.27           | voor mijns heren roclaken ende voor Jans<br>bastaerts roclaken ... jaerlix               | 7 lb.6 sc.8d.                                 |
| 1383-84                                                            | inv.110 f.128          | voor mijns heren roclaken ende voor Jans<br>bastaerts roclaken ... jaerlix               | 9 lb.11 sc.4d.                                |
| 1384-85 omtrent<br>pinxteren                                       | inv.111 f.50           | voor mijns heren en Jans bastaerts laken tot<br>horen scutrocken niet                    | geen bedrag                                   |
| 1385-86                                                            | inv.112 f.47           | van mijns heren scutrocke<br>van Jans bastaerts roc                                      | 3 lb.12 sc.11d.<br>4 lb.7 sc.7d.              |
| het jaar 1386                                                      | dLwW p.741             | van mijns heren scutrocke<br>van Jan basterts roc                                        | 3 lb. 12 sc. 8d<br>24 sc 8d                   |

In 1376-1377 staat voor het eerst ‘jaerlix pleghet te betalen,’ gewoon is jaarlijk te betalen. Het bedrag verschilt telkens (1 lb. is 20 sc. of 240 d.). Na het aantreden van Guy van Blois wordt in 1382-83 ook ‘jaerlix’ vermeld. Het bedrag is nu aanzienlijk hoger: ruim twee tot drie maal zo hoog. In 1384-85 wordt wel de ‘roc’ geleverd maar geen bedrag gerekend. In de jaren daarna zakt het bedrag weer tot de gebruikelijke bedragen van vóór 1380-81. Een mogelijke verklaring is de corpulentie van Guy waardoor voor hem nieuwe grotere schutterskleding gemaakt moest worden.

| Tabel 7. Betaald door de heer voor de gracht aan de Oude Schutters |                 |                                                                                                       |               |
|--------------------------------------------------------------------|-----------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------|
| boekjaar                                                           | inv.nr.AGB/bron | voor huur van de gracht                                                                               | bedrag, opm.  |
| 1363-64 den meydag                                                 | inv.40 f.55v.   | ... graft die om die stede ... gaet die den scutte toe behoert ... de helft van het jaar              | 7 lb. 5 sc.   |
| 1367-68                                                            | inv. 95 f.19v   | van der vysschery van der graft van der stede van Scoenhoven ...scutte ghegheven ... en van der graft | 15 lb. 5 sc.  |
| 1369-70                                                            | inv. 97 f. 20v  | ghegheven van hooscheden en van der graft                                                             | 15 lb. 5 sc.  |
| 1370-71                                                            | inv. 98 f.17v.  | van hooscheden en der graft om die stede                                                              | 15 lb. 5 sc.  |
| 1373-74                                                            | inv. 101 f.19   | die van 3 jaar nog ontbrak                                                                            | 45 lb. 15 sc. |
| 1373-74                                                            | inv. 101 f.19   | doe hi voer te zeelant waert                                                                          | 15 lb. 5 sc.  |
| 1374-75                                                            | inv. 102 f. 26  | van der graft ... van huuscheden ... jaerlijcx                                                        | 15 lb. 5 sc.  |
| 1375-76                                                            | inv. 103 f. 27  | van der graft ... jaerlix                                                                             | 15 lb. 5 sc.  |

## DE HEER BETAALT EEN BEDRAG VOOR DE GRACHT ‘DIE OM DIE STEDE GAET’

Jan van Blois betaalde jaarlijks een bedrag aan de Oude schutters voor ‘de graft die om die stede gaet’ en ‘die de Oude schutters toebehoort.’ Zeer waarschijnlijk is dit de gehele stadsgracht. Jaarlijks betaalde de heer 15 pond, 5 schelling (tabel 7). Ook hadden de Oude schutters het visrecht in deze gracht waar de heer voor betaalde.

Uit het stadsboek (voorheen ‘Poorterbeek’ genoemd)<sup>55</sup> blijkt later dat de westgracht en de oostgracht met enige regelmaat door ‘de stad’ apart verpacht werden: in 1390 en in 1401 voor zes jaar en in 1396 voor 4 jaar.<sup>56</sup>

55 B. Ibelings, ‘Zieken-, ouderen- en armenzorg te Schoonhoven in de middeleeuwen,’ *HEK, Historisch tijdschrift voor de Krimpenervwaard*, 37 (2013) 20-34, p. 21 noot 11, ‘stadsboek.’ Deze archiefomschrijving wil ik in plaats van de gebruikelijke voorstellen (als een gecombineerd poorter- en weesboek, resp. OAS inv. nrs. 1129 en 2405, het laatste met een eigen oude fol.: f. 1 op f. 112 nieuw). Het is meer dan dat, er staan bijv. ook oorkonden in afgeschreven, verhuringen van stadsgoederen, opgelegde strafbedevaarten enz. Het is daarmee een fraai voorbeeld van een aanvankelijk nog ongedifferentieerde stadsadministratie. Op f. 31 wordt in een akte uit 1430 ook letterlijk gesteld: geschreven in ‘onser stede boecken vanden pappier’ (de groot formaat bladen zijn van papier, niet van perkament).

56 OAS 1129, f.2, 1390, 1396, f.10, 1401; H.A. Verhoef OAS nr. 1129 (betreft stadsbestuur en vonnissen) digitaal [www.OnsVoorgeslacht.nl](http://www.OnsVoorgeslacht.nl) H.A. Verhoef.



## SAMENGEVAT

Er zijn drie groepen schutters aantoonbaar sinds 1359: Oude schutters, Middel en Jonge schutters. Hun wapens waren in 1514 en 1518 respectievelijk de voetboog, de haakbus en de handbus. De Middel schutters en de Jonge schutters moeten, gelet op de technische ontwikkeling, in 1359 andere wapens gehanteerd hebben.

Geen van drie groepen schutters ontving ‘wedde’; ze waren niet in dienst van de heer van Schoonhoven. De Oude schutters betaalden niet voor het gebruik van hun Doelen in het Hofland. Ze ontvingen van 1364 tot 1393 jaarlijks een bedrag van de heer van Schoonhoven, eerst 8 pond, en vanaf 1378 16 pond, ‘om hun geselschap te helpe’. Een aantal malen heet dit ‘hoeschede’, hertaald, een donatie. De andere twee groepen schutters kregen na 1361-62 niets jaarlijks betaald noch geschonken door de heer.

De schutters in de stad (niet nader geduid) ontvingen van 1358 tot 1376 jaarlijks reigers als geschenk net als vele andere prominenten. Het aantal reigers varieerde van 12 tot 100. Een relatie met het aantal schutters kan niet worden gelegd, noch met welke schutters.

Het meest opmerkelijke is dat de Oude schutters jaarlijks (1363-1376) 15 pond, 5 schelling ontvingen van de heer voor ‘de graft die om de stede gaat’, en die hen toebehoort en ook voor het visrecht daarin. Zeer waarschijnlijk is dit de gehele stadsgracht. Na 1390 verhuurt ‘de stad’ drie maal de oost- en de westgracht apart.

In 1373 codificeerde Albrecht van Beieren, graaf van Holland, de heervvaart van Schoonhoven. Op bevel van de graaf moest Schoonhoven 3 maanden dienen met 200 man. In 1518 blijkt dat de Oude schutters steeds bereid zijn om deel te nemen in ‘die heeren’, de heervvaarten. Ook nemen zij deel aan de ‘reysen’, de veldtochten van en door de stad.

Bij de Oude schutters zijn er hoofdmannen die jaarlijks wisselen; in sommige jaren zijn er twee hoofdmannen. Zij ontvangen jaarlijks van de heren de gelden voor de Oude schutters.

De Oude schutters, Jan van Blois, Jan de Bastaard van Blois en Guy van Blois dragen uniforme kleding, ‘mijns heren scutroc’ in de kleuren ‘rood en grauw’. De heren betalen regelmatig voor hun kleding. Met enige regelmaat wordt de kleding naar hen gebracht. De heer / heren betalen ook ‘jaarlix’ voor de ‘roc’ van de schutters.

De ‘roc’ van dezelfde kleur plus de wisselende hoofdmannen duiden op een georganiseerd verband van de Oude Schutters dat in deze vorm aantoonbaar is sinds 1363-64. Het verband wordt ‘hun gheselschap’ genoemd. Het woord ‘gilde’ voor deze organisatie duikt pas op in 1548.

De Oude schutters hadden van ouds hun Doelen in het Hofland. Deze Doelen behoorde hen toe. De doelen zijn herkenbaar op de kaart van Pieter Sluijter uit 1552.

In 1547 ruilden de Oude schutters samen met de stad deze doelen plus de singel en de molenwerf in het Hofland voor het kasteelterrein en de voorburcht, die eigendom waren van Karel V. Zo kwamen de Oude schutters samen met de stad, in het bezit van ‘mijns heeren doelen.’ Die doelen waren in 1389-90 gemaakt in de zuidelijke boomgaard van het kasteel. Deze ‘mijns heren doelen’ zijn herkenbaar op de kaarten van Van Deventer (1562) Guiciardini (1582) en met legenda op Van Berkenrode (ca. 1630) en latere kaarten.

De Jonge schutters hadden in 1562 hun doelen op een terrein noordelijk van de Diestenborch. Het werd begrensd door de zuidelijke en westelijke stadsmuur en in het oosten door de Haverstraat en -sloot, de huidige Havenstraat. Op de kaart van Van Deventer is in het kaartbeeld de noordelijke begrenzing te zien ter hoogte van het St. Agnesklooster dat aan de noordzijde van de (huidige) Schapenstraat staat.

Van de Middelschutters is geen Doelenterrein bekend geworden. In totaal zijn in Schoonhoven daarom tot nu toe drie Doelen bekend.

### SO WHAT? <sup>57)</sup>

Op 21 augustus 1300 kregen ‘onze getrouwe lieden de poorters van Schoonhoven gezamenlijk’ in Dordrecht in oorlogstijd van graaf Jan II het privilege de stad te omvesten en de bevoegdheid, met zijn advies, zich sterk te maken waar zij zouden willen.<sup>58)</sup> De graaf zegde daarbij toe dit voor ‘hen te sekeren’, er borg voor staan, te zorgen dat de kosten hiervoor betaald zouden worden.<sup>59)</sup>

In dit onderzoek is gebleken dat de kosten voor de stadsgracht, voor het gheselschap van de Oude schutters, en voor de kleding van deze schutters plus een jaarlijks bedrag voor hen, betaald werden door de heer van Schoonhoven, leenman van de graaf van Holland, die de suzerein (opperste leenheer) van Schoonhoven was. De graaf van Holland blijkt in de periode 1359-1397 vrijwel alle kosten die hij zou ‘sekeren’ dus af te wentelen op zijn leenmannen van Schoonhoven, de graven van Blois. Blijft de vraag ‘wie heeft de stadsmuur betaald?’

*Rene Kappers*

57 D.E.H. de Boer, ‘Het hemd is nader dan de rok.’ *Ons Voorgeslacht* 77 (2022) 123-132, ald. 125: ‘... de ‘so what factor’ ... even uitleggen ... hebben al mijn promovendi geleden onder mijn gewoonte om bij passages met weinig kop en staart, of een onduidelijke functie in een betoog, in de marge ‘so what’ te schrijven.’

58 J.J. Burgers, [www.historici.nl](http://www.historici.nl), AGH 289, f. 28r, nr. 142; Registers Grafelijkheid ZH 145 1300 augustus 21; druk Van Mieris II 16; R. Kappers, ‘Stadsrechten’, *Syllabus Schoonhovologie* 2024, 2025.

59 <https://ivdnt.org/woordenboeken/zoeken-in-woordenboeken/?w=sekeren> III.1.

## BIJLAGE 1. SYSTEMATISCH GERAADPLEEGDE TRANSCRIPTIES VAN 'BLOISE REKENINGEN'

A.A.M. Schmidt Ernsthausen, *Archief van de graven van Blois 1304-1397* (AGB). Rijksarchieven in Holland, Inventarisreeks nr. 26 (Eigen uitgave, Den Haag 1982); idem, Transcripties inv. nr. 28-33 (Arresten, 1356-1393); idem inv. nr. 34-37 (Rekeningen, 1358-1361), eigen uitgaven (Leidschendam 1981); H.A. Verhoef, *Bloise rekeningen. Transcripties van de Bloise rekeningen, ca. 1300 tot 1397, aanvullend op de transcripties van Schmidt Ernsthausen* (Schoonhoven 2009) transcripties AGB inv.nrs. 38-56, 84, 86-93, 95-105, 108-117, 121-123, 214-230 (Rekeningen, 1361-1397), uitgezonderd nr. 52 (1377) destijds niet raadpleegbaar.

Idem. De Schoonhovense charters en afschriften van 1300 tot 1400, en het cartularium van de heren van Schoonhoven, AGB 1 ('Blaffaard' bij Verhoef). Ook te raadplegen op [www.OnsVoorgeslacht.nl](http://www.OnsVoorgeslacht.nl), via 'auteur' H.A. Verhoef; C.J. de Lange van Wijngaarden, *Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude*, dl. I (Amsterdam, Den Haag, 1813) 'Dagregister van graaf Jan van Blois' (rka: zijn de rekeningen) 144-170, de schutters pag. 740, 741, <https://books.google.nl>, geraadpleegd 2018; G.G. Calkoen, *De graven van Blois als Hollandsche Leenmannen in hun betrekkingen hier te lande en in hun goed. Aantekeningen uit de rekeningen van de heren Jan en Guy van Blois. Bewerkt in chronologische volgorde in verband met C.J. de Lange van Wijngaerden: Geschiedenis der heeren en Beschrijving der stad van der Goude, 1813* (Utrecht. 1911, 1913) deel I, p. 735, 737, 738, 740, 741.